

UOT 330

Murad İlham oğlu QASIMZADƏ
Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin doktorantı
e-mail: murad.gasimzade777@gmail.com

LOGİSTİK SİSTEMİN TARİXİ, İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ VƏ FUNKSİYALARI

Xülasə

Logistika maddi və informasiya axınlarının ilkin mənbədən son istehlakçıya qədər məkan və zamanda hərəkətini planlaşdırmaq, təşkil etmək, idarə etmək və tənzimləmək haqqında elm kimi nəzərdən keçirilir.

Tədqiqatın məqsədi – logistik sistemin müasir qloballaşma mühitində mahiyyəti və rolunu, inkişaf istiqamətlərinin təsnifatını, iqtisadiyyatın makro və mikro səviyyəsində mövcud funksiyalarını müəyyən etməkdir.

Tədqiqatın metodologiyası – tədqiqat aparılarkən müasir bazar konyunkturasının təhlili zamanı geniş istifadə olunan təhlil, müşahidə və məntiqi ümumiləşdirmə üsullarına müraciət olunmuşdur.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – əldə edilən nəticələr müasir iqtisadi mühitdə logistik sistemin yeni inkişaf mərhələsinin başlanmasını müəyyənləşdirməyə, həmçinin funksiya və metodlardan fərqli istiqamətdə istifadə etməyə təkan verə bilər.

Tədqiqatın nəticələri – logistik sistemin inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş, iqtisadi anlayış kimi mahiyyəti və sistemə strukturunu təhlil edilərək geniş istifadə olunan funksiyalar xarakterizə olunmuşdur.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – müasir iqtisadi mikro və makro mühitdə logistik sistemin terminoloji xüsusiyyətləri müəyyən edilmiş, inkişaf mərhələləri təsnifləşdirilmiş və funksiyaların mahiyyəti fərqləndirilmişdir.

Açar sözlər: *makrologistika, logistik şəbəkə, maddi-texniki təchizat, istehsal zənciri, ehtiyat və maliyyə resursları.*

Giriş

Dünya iqtisadiyyatının qloballaşması şəraitində logistikaya ehtiyac kəskin şəkildə artmaqdadır. Belə ki, dünya iqtisadiyyatının qloballaşması və müasir dövlətlərarası qlobal logistika sistemləri təkcə sosial əmək bölgüsünün və iqtisadiyyatın sahə strukturunun optimallaşdırılmasına deyil, həmçinin dünya səviyyəsində ayrı-ayrı ölkələrin istehsal və marketinq xərclərinin azalmasına da gətirib çıxarır. Bütün bunlardan həm əmtəə istehsalçıları, həm də alıcılar və vasitəçilər faydalanır. Xüsusilə, ayrı-ayrı ölkələrin və qitələrin firmaları arasında fəal iqtisadi əməkdaşlıq, o cümlədən ən son texniki nailiyyətlərin və ixtiraların mübadiləsi müxtəlif fəaliyyət sahələrində inteqrasiyaya və ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyələrinin yaxınlaşmasına kömək edir.

Avropa İttifaqı, Cənub-Şərqi Asiya, Şimali Amerika ölkələrində qlobal logistika sistemlərinin uğurla formalaşmasına dair nümunələr var ki, bunun sayəsində ölkələr, firmalar, eləcə də bu regionlardan gələn mallar daha rəqabətqabiliyyətli və tələbatlı olmuşdur. Bu ölkələrin təcrübəsi ölkələrin regional inteqrasiyaya olan təbii istəyini aydın şəkildə təsdiqləyir. Buna sosial-iqtisadi problemlərin oxşarlığı, ərazilərin yaxınlığı, xammal və enerji resurslarının, eləcə də bir çox infrastruktur kommunikasiyalarının ümumiliyi, ticarət və gömrük maneələrinin tənzimlənməsi şərait yaradır. Eyni zamanda, yeni artım ehtiyatlarının axtarışı və artan rəqabət bir çox firmaları öz ölkələrinin milli sərhədlərindən kənarında yeni satış bazarları, ucuz xammal mənbələri və əmək resursları axtarmağa sövq edir.

Azərbaycan logistik sisteminin mövcud vəziyyəti və perspektiv inkişaf istiqamətləri

Müasir şəraitdə Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının inkişafı elmin, texnikanın ən qabaqcıl nailiyyətlərinin ölkəyə cəlb edilməsinə imkan verən iqtisadi islahatların sürətləndirilməsinin,

habelə istehsalın və dövriyyənin idarə edilməsinin təşkilində yeni yolların axtarılmasını tələb edir.

Beynəlxalq logistikanın inkişafı üçün hələ də çoxlu maneələr mövcuddur. Logistikanın qloballaşmasına təkcə siyasi, iqtisadi və emosional məhdudiyyətlər deyil, həmçinin müxtəlif səbəblərdən yaranan ticarət, maliyyə, gömrük, o cümlədən siyasi sistemlərin fərqliliyi, ölkələrin iqtisadi və sosial inkişaf səviyyələri, həyat səviyyəsi və s. maneə yaradır.

Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, bu mövzunun ölkəmizin iqtisadiyyatı üçün aktuallığı praktiki baxımdan böyükdür. Belə ki, Azərbaycan coğrafi və iqtisadi cəhətdən optimaldır və həm Avropada, həm də Asiyada yerləşən dövlətlər arasında nəqliyyat sisteminin daşınma məntəqəsidir. Bu baxımdan Sovet İttifaqının dağılmasından sonra Avropanı Asiya ilə, yəni Qərbi Şərqlə, Şimalı Cənubla birləşdirən məşhur “İpək Yolu”nun müasir Azərbaycan üçün yenilənmiş qlobal nəqliyyat layihəsi kimi rolu əhəmiyyətli dərəcədə artdı. Ölkəmizə “İpək Yolu” təkcə özünün xarici bazarlara çıxışı üçün deyil, həm də iqtisadi maraqlı ölkələrin mallarının kommersiya əsasında daşınmasını təmin etmək üçün lazımdır. Fikrimcə, bu istiqamət üzrə təməli qoyulmuş Ələt Azad İqtisadi Zonasını gələcəkdə ölkəmiz üçün logistik infrastrukturda perspektiv inkişaf hesab etmək mümkündür. Müvafiq zonada gələcəkdə aparılacaq logistik əməliyyatlar yalnız daxili deyil, həm də xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafına təkan verəcək. Düşünürəm ki, işğaldan azad olunmuş ərazilərin daxili infrastrukturunun bərpa edilməsi istiqamətində başlıca qarşıda duran məsələ həmin ərazilərdə logistik şəbəkənin yaradılmasıdır. Zəngəzur dəhlizinin reallaşması isə logistikanın makrosəviyyədə inkişafını sürətləndirəcək.

Azərbaycanın qonşu ölkələrlə makroiqtisadi əlaqələrinin mövcud vəziyyəti və mümkün inkişaf istiqamətləri geosiyasi vəziyyətdən də asılıdır. Tarixən baş vermiş siyasi böhranlar və müharibələr ölkənin həm daxili, həm də xarici logistik mühitinin inkişafını ləngitmişdir.

Logistik sistemin inkişaf mərhələləri

Logistikanın iqtisadiyyatda aktiv istifadəsi ötən əsrin 60-70-ci illərinə təsadüf edir. Ötən əsrin ortalarına qədər malların tədarükü sxemlərinin yaradılmasına böyük əhəmiyyət verilmirdi. Bu dövr istehsalın inkişafı ilə xarakterizə olunur. Bununla belə, keçən əsrin ortalarında rəqabət üstünlükləri yaratmaq yollarını tapmaq zərurəti yarandı. Bu mərhələdə paylama sisteminə pul qoyuluşu istehsala kapital qoyuluşundan daha çox təchizatçının bazardakı mövqeyinə təsir göstərir. Xammalın, əmtəənin və son məhsulların hərəkətinin bütün mərhələlərini izləmək material axınlarının idarə edilməsi üçün ənənəvi sxemlərdə mümkün itkiləri görməyə imkan verir. Logistik təşkilati zəncirlərdə son mərhələ malların maya dəyəri logistik yanaşma olmadığı təşkilati strukturdakı malların maya dəyərindən aşağı olur. Bu monitorinq iqtisadiyyatda logistikadan istifadənin açıq şəkildə iqtisadi faydasını göstərir. Məhz buna görə də maddi axınların daha səmərəli idarə olunması üçün logistikadan istifadə olunmağa başlanılmışdır. Logistikanın aktiv praktiki istifadəsinə kompüter texnologiyasını və ani rabitəni daha əlçatan edən elmi və texnoloji tərəqqi kömək etmiş, material və məlumat axınlarına nəzarət etməyə, onları hərəkətin bütün mərhələlərində idarə etməyə imkan vermişdir. Logistikanın inkişaf amilləri aşağıdakılardır:

- nəqliyyat xərclərinin artması;
- səmərəli istehsal həddinə çatmaq;
- ehtiyatlar strategiyasında əsaslı dəyişikliklər;
- məhsul çeşidlərinin yaradılması;
- təchizatçılar və istehlakçılar tərəfindən komputerlərdən istifadənin artması.

Logistikanın iqtisadi elmlərin ayrıca bir sahəsi kimi inkişafı üçün ilkin şərtlər aşağıdakılardır:

- malların bölüşdürülməsi sistemlərində istehsal ehtiyatlarının və nəqliyyat xərclərinin artması;
- nəqliyyat tariflərinin artması;
- təşkilatın idarə edilməsinin marketinq konsepsiyasının yaranması və sürətli inkişafı.

Logistikanın inkişaf mərhələlərini aşağıdakı kimi fərqləndirmək məqsəduyğundur:

- logistikanın formalaşması dövrü (1950-1970-ci illər);

Bu, logistika nəzəriyyəsinin sürətli inkişafı və praktikada ilk tətbiqi ilə xarakterizə olunur. Logistikanın inkişafı marketinq konsepsiyası ilə birlikdə bazar tələb səviyyəsinə diqqət yetirməyə, satışın stimullaşdırılması və xərclərin azaldılması təcrübəsinin inkişafına gətirib çıxarmışdır. Qərb elmində məcmu xərclər anlayışının yaranması, biznesdə texnika və informasiya texnologiyalarının tətbiqi logistikanın formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

- Biznes logistika konsepsiyasının yaranması (1960-1970-ci illərin sonu).

Bu dövrdə logistik yanaşmanın əhatə dairəsi olaraq anbar, materialların daşınması, qoruyucu qablaşdırma, anbara nəzarət, istehsalın yerinin seçilməsi və anbarların yerləşdirilməsi, istehsal üçün sifarişlərin idarə edilməsi, tələbin proqnozlaşdırılması, istehsal və istehlakçılara göstərilən xidmətə marketinq yanaşması və s göstərilir. Həmçinin istehsalda yüksək keyfiyyətli xammal çatışmazlığı fonunda sərt rəqabətin gücləndirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edirdi.

- “Qablaşdırma” inqilabı dövrü (1970-ci illərin sonu).

Anbar prosesi, onun əməliyyat tərkibi, anbar fəaliyyətinin təşkili prinsipi, texniki və texnoloji təminatı kəskin şəkildə dəyişdi. Nəqliyyat və saxlama avadanlığından istifadə, yeni növ qablar və qablaşdırma, ilk dəfə konteynerlərdən istifadə, standartlaşdırmanın tətbiqi, anbar əməliyyatlarında standart ölçülərdə qablaşdırma prosesi yaranmışdır.

- Tam logistika zənciri ideyasının ortaya çıxması (1980 – 1990-cı illərin ortaları).

Fərdi kompüterlərin sürətli inkişafı və biznesdə kütləvi istifadəsi qlobal informasiya məkanının təşkilatın maddi-texniki idarəetməsi məqsədilə istifadəsinə, bütün logistik funksiyaları və əməliyyatları inteqral şəkildə nəzərdən keçirmək, ümumi logistik xərcləri minimuma endirmək mümkün olmuş, bazarın qloballaşması və vahid iqtisadi məkanın formalaşması tədarük və satış imkanlarını artırmışdır.

- Ümumi keyfiyyətin idarə edilməsi konsepsiyasının yaranması və inkişafı (1990-cı illərin ortaları).

Keyfiyyətin idarə edilməsində logistik yanaşmadan istifadə rəqabətin artması şəraitində keyfiyyət uğrunda mübarizəyə, xidmət səviyyəsinin yüksəldilməsinə, istehlakçı ilə istehsalçının məqsədlərinin vəhdətinə gətirib çıxarır. Bu mərhələnin logistikanın inkişafı üçün əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, azad bazarlarda strateji planlaşdırma mövqeyindən şirkətin inteqrasiya olunmuş logistikasının vəzifələri ümumi keyfiyyətin idarə edilməsi ideologiyası ilə üst-üstə düşür. Bu idarəetmə logistik yanaşmanın əsas prinsiplərindən birinə çevrilir.

Logistikanın inkişafını şərtləndirən amillər

20-ci əsrdə bazar iqtisadi sistemlərinin obyektiv inkişafı müəssisənin idarə edilməsinə maddi-texniki yanaşmanın zəruriliyinə səbəb oldu. Logistikanın yaranmasına və inkişafına səbəb olan əsas amilləri (ilkin şərtləri) nəzərdən keçirək:

- Satıcı bazarından alıcı bazarına keçid nəticəsində yaranan rəqabətin inkişafı.

Sahibkarlar məhsulun özünə deyil, onun çatdırılma keyfiyyətinə getdikcə daha çox diqqət yetirməyə başladılar. Malların paylanması sahəsində işin təkmilləşdirilməsi o qədər də böyük əlavə investisiyalar tələb etmirdi. Məhsulun istehsalını mənimsəmək və eyni zamanda maya dəyərini azaltmaq, sifarişin çatdırılma müddətini azaltmaq, razılaşdırılmış çatdırılma cədvəlinə riayət etməklə təchizatçının yüksək rəqabət qabiliyyətini təmin etməyi misal göstərmək olar. Distribyutor sektoruna yatırılan vəsaitlər, istehsal sektoruna qoyulan eyni vəsaitlərdən daha çox təchizatçının bazaradakı mövqeyinə təsir göstərməyə başladı. Bu şəraitdə yüksək rəqabət qabiliyyəti kapital qoyuluşlarının həcmindən deyil, logistika prosesini düzgün təşkil etmək bacarığından asılı idi. Belə ki, malların paylanmasının səmərəli təşkilinə xüsusi diqqət yetirən təchizatçılar istehlakçıya malların vaxtında, tələb olunan miqdarda, keyfiyyətdə və çeşiddə çatdırılmasına zəmanət verməklə maya dəyərini və çatdırılma müddətinin azaldılmasına nail olmuşlar ki, bu da rəqabət üstünlüyündə mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi.

- Bazar münasibətləri sisteminin mürəkkəbləşməsi və məhsulun paylanması proseslərinin keyfiyyətinə tələblərin artması.

Nəticədə müxtəlif bazar subyektləri arasında mövcud təchizat və marketingin təşkili modellərinin təkmilləşdirilməsini tələb edən mürəkkəb münasibətlər sistemi formalaşdı. Bunun sayəsində anbarların optimal yerləşdirilməsi üsulları və modelləri, tədarükün optimal partiyalarının müəyyən edilməsi, daşınma marşrutlarının optimal sxemləri və s. fəal şəkildə inkişaf etdirilməyə başlandı.

- 1970-ci illərin enerji böhranı.

Artan enerji xərcləri sahibkarları nəqliyyatın səmərəliliyini artırmaq üçün yeni üsullar axtarmağa məcbur etdi. Ənənəvi yanaşma nəqliyyatın rəşional təşkili idi, lakin bu, enerji böhranı şəraitində kifayət etmədi. Müəssisələrdə material axınının idarə edilməsi praktikasında yeni bir addım olan logistika prosesinin bütün iştirakçılarının hərəkətlərinin əlaqələndirilməsi ilə bu problemin həllində daha yüksək səmərəliliyə nail olmaq olardı.

- Çevik avtomatlaşdırılmış istehsalın yaradılmasında elmi-texniki tərəqqi.

Ənənəvi konveyerlərin avtomatlaşdırılmış istehsal xətləri ilə əvəz edilməsi çevik istehsal strukturlarının yaradılmasına gətirib çıxardı ki, bu da məhsulun kiçik partiyalarda istehsalını qənaətcil etdi.

“Kiçik partiyalar” prinsipi üzrə iş istehsalın material ehtiyatları ilə təmin edilməsi və hazır məhsulun tədarükü sistemində müvafiq dəyişikliklərə səbəb oldu.

- Rabitə və informatika sahəsində elmi-texniki tərəqqi.

İnformasiya texnologiyalarından istifadə maliyyə resurslarının idarə edilməsinin səmərəliliyini prinsipial olaraq yeni səviyyəyə qaldırmağa imkan verdi. Bunun üçün müəssisələr informasiya sistemlərini (həm ayrı-ayrı müəssisələr səviyyəsində, həm də böyük sahələri əhatə edən) və bütün informasiya axınları ilə işləyən və müəssisənin informasiya sistemlərinin fəaliyyətinə cavabdeh olan informasiya xidmətləri yaratmağa başladılar.

- Sistemlər nəzəriyyəsinin və mübadilə nəzəriyyəsinin inkişafı.

Sistemlər nəzəriyyəsi elmi nöqtəyi-nəzərdən əmtəə dövriyyəsi probleminə mürəkkəb problem kimi baxmağa, əmtəə dövriyyəsində iştirak edən müxtəlif müəssisələri vahid sistem kimi təmsil etməyə imkan verdi. Bu, logistik zəncirin bütün iştirakçılarının xüsusiyyətlərini, maraqlarını, daxili və xarici əlaqələrini nəzərə almaq və əlaqələndirmək ehtiyacının başa düşülməsinə səbəb oldu. Mübadilə nəzəriyyəsi, şirkətin ayrı-ayrı bölmələrinin və ya ümumi logistika prosesində iştirak edən ayrı-ayrı müəssisələrin fəaliyyətinə zərər dəyməsinə baxmayaraq, ümumi xərcləri azaldan və ya ümumi mənfəəti artıran həlləri seçməyə imkan verdi.

- Müxtəlif ölkələrdə xarici iqtisadi fəaliyyətin qayda və normalarının unifikasiyası, texniki vasitələrin parametrlərinin standartlaşdırılması.

1980-ci illərə qədər beynəlxalq əmtəə dövriyyəsi milli məhsul standartlarında fərqlər, mallarla beynəlxalq əməliyyatlar və maliyyə hesablaşmaları üzrə sənədlərin həddən artıq çox olması, idxal kvotalarının və ixrac məhdudiyyətlərinin olması, qablaşdırma və etiketləmə üçün sərt tələblər, malların çeşidi, nəqliyyat vasitələrinin texniki göstəriciləri və əlaqə yolları və digər səbəblərdən çətinləşirdi. Ona görə də xarici iqtisadi fəaliyyət qaydalarının unifikasiyası, sərhəd keçid məntəqələrində gömrük maneələrinin, nəzarətin və texnoloji prosedurların keçidinin sadələşdirilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilib. Beynəlxalq paylama mərkəzləri yaradıldı, Qərbi Avropa iqtisadiyyatlarının inteqrasiyası kontekstində yükdaşıma və anbar məntəqələrinin cəmləşməsi baş verdi, konteynerlər, hərəkət heyəti və kommunikasiya marşrutlarının texniki parametrləri vahidləşdi, yeni daşıma texnologiyaları (məsələn, intermodal) və informasiyanın emalı tətbiq olundu, oxunması və emalı üçün yükün ünvanlanmasında avtomatik sistemlərdən istifadə olunmağa başlandı.

Logistikanın funksiyaları və vəzifələri

Logistika funksiyalarının iki növü var: əməliyyat və əlaqələndirmə. Əməliyyat funksiyaları təchizat, istehsal və bölgü sahəsində maddi sərvətlərin hərəkətinin idarə edilməsi ilə bağlıdır. Təchizat sahəsində xammal, material, hazır məhsul ehtiyatlarının tədarükçüdən istehsal müəssisəsinə, anbara və ya pərakəndə satış mağazasına qədər hərəkətinin idarə edilməsidir. İstehsal səviyyəsində isə logistika idarəetmə, o cümlədən istehsalın bütün mərhələlərində yarımfabrikatların hərəkətinə,

habelə malların anbarlara və bazarlara daşınmasına nəzarətdir. Paylanmanın idarə edilməsi son məhsulların istehsalçıdan istehlakçıya axınının təşkilini əhatə edir. stehsalın müxtəlif hissələrinin maddi ehtiyaclarının müəyyən edilməsi və təhlili, təşkilatın fəaliyyət göstərdiyi bazarların sahəsinin təhlili, potensial bazarların inkişafının proqnozlaşdırılması, müştəri ehtiyacları haqqında məlumatların işlənməsi logistik əlaqələndirmə funksiyalarına daxildir. Bu funksiyaların mahiyyəti tələb və təklifin əlaqəsindən ibarətdir. Müvafiq məlumatlara əsaslanaraq, logistika bazar konyunkturasının təqdim etdiyi tələbin və təşkilat tərəfindən hazırlanmış təklifin uyğunlaşdırılması ilə məşğul olur. Logistikanın koordinasiya funksiyasından başqa bir istiqamət kimi əməliyyat planlaşdırması formalaşmışdır. Tələb proqnozu əsasında daşınma qrafiki və hazır məhsul ehtiyatlarının idarə edilməsi proseduru işlənilir, nəticədə istehsalın planlaşdırılması müəyyən edilir, xammal və komponentlərin tədarükü proqramları hazırlanır. Fundamental mövqelərdən logistikanın sistem formalaşdırıcı, inteqrasiyaedici, tənzimləyici və nəticə funksiyaları fərqləndirilir.

Sistem formalaşdırıcı logistika resursların idarə edilməsini təmin etmək üçün effektiv texnologiyalar sistemidir.

İnteqrasiyaedici funksiya istehsal vasitələri bazarına istinadən satış, saxlama və çatdırılma proseslərinin sinxronlaşdırılması və istehlakçılara vasitəçilik xidmətlərinin göstərilməsi üçün logistikanın təmin edilməsindən ibarətdir. Tənzimləyici funksiya xərcləri azaltmaq üçün material, məlumat və maliyyə axınlarının idarə edilməsini həyata keçirməkdir. Nəticə funksiyası malların lazımı miqdarda, müəyyən vaxtda və lazımı keyfiyyətlə, mümkün qədər aşağı qiymətə çatdırılması fəaliyyətini nəzərdə tutur. Məntiqi funksiyaların həyata keçirilməsinin effektivliyinin müəyyən edilməsi meyarı logistik fəaliyyətin son məqsədinə nail olmaqdır. Logistikanın qarşısında duran vəzifələri ümumi, qlobal və özəl olaraq bölmək məqsəduyğundur. Minimum xərclərlə maksimum effekt əldə etmək logistikanın əsas qlobal vəzifəsidir. Logistika sistemlərinin və onların fəaliyyət amillərinin modelləşdirilməsi də qlobal vəzifələrə aid edilir. Ümumi vəzifələrə aşağıdakılar daxildir:

- material və informasiya axınının tənzimlənməsi sisteminin yaradılması;
- istehsal, daşınma, saxlamanın mümkün həcmələrinin proqnozlaşdırılması;
- istehsalın həyata keçirilməsinə ehtiyac və imkanlar arasında uyğunsuzluğun müəyyən edilməsi;
- logistika sistemi daxilində işlənilir hazırlanmış və irəli sürülən məhsula tələbatın müəyyən edilməsi;
- satışdan əvvəl və sonrakı xidmətin təşkili.

Ümumi problemlərin həlli yolları əsasında müştərilərə xidmətin təşkili və onların istehsal məntəqələrinə optimal şəkildə qoşulması üçün anbar sistemləri şəbəkəsi yaradılır. Şəxsi tapşırıqlar daha dar istiqamətdir və bunlara aşağıdakılar daxildir:

- minimum ehtiyatların yaradılması;
- hazır məhsulların saxlanma müddətinin maksimum azaldılması;
- daşınma vaxtının azaldılması.

Logistikanın əsas qaydalarını belə formalaşdırmaq olar: lazımı keyfiyyətdə lazımı həcmdə lazımı məhsul müəyyən vaxtda və yerdə minimum xərclə çatdırılır. Logistikanın əsas tədqiqat obyekti material axınıdır. Material axını ilə əlaqəli hərəkətlərə logistik əməliyyatlar və ya logistik funksiyalar deyilir. Hərəkət vəziyyətində olan maddi ehtiyatlar, bitməmiş istehsalat, logistik əməliyyatların və ya funksiyaların tətbiq olunduğu istehsal məhsulları material axınını müəyyən edir. Logistik əməliyyat materialın və müşayiət olunan məlumatların, maliyyə və xidmət axınının yaranması, mənimsənilməsi və çevrilməsi ilə əlaqələndirilmiş bir hərəkətdir. Logistika funksiyası logistika sistemi və əlaqələri üçün qarşıya qoyulan vəzifələrin həllinə yönəlmiş logistik əməliyyatların vahid tərkib hissəsidir. Logistika sisteminin növü logistik əməliyyatlar və funksiyaların birləşməsindən asılıdır.

Logistika maddi və əlaqəli prosesləri idarə etmək üçün birləşən əlaqəli fraqmentlərdən ibarət mürəkkəb təşkilatı sistemdir. Sistem əlaqələrinin işləməsi biznes strukturunun daxili vəzifələri və

ya xarici məqsədlərini özündə birləşdirir. Logistika sisteminin elementləri arasında müəyyən funksional əlaqələr mövcuddur. Bəzi iqtisadi və funksional cəhətdən təcrid olunmuş obyektlər sistemin logistik əlaqəsi adlanır. O, logistik əməliyyatları və funksiyaları ilə müəyyənləşdirilmiş dar rolu yerinə yetirir. Logistika sistemində yaradan, dəyişdirən və mənimsəyən əlaqələr mövcuddur. Tez-tez logistika sisteminin qarışıq əlaqələrində üç əsas növ eyni anda müxtəlif kombinasiyalarda birləşdirilərək təqdim olunur. Logistika sisteminin keçidlərindəki material axınları birləşə, bölünə, şaxələnə, məzmununu, parametrlərini və intensivliyini dəyişə bilər. Maddi resursların tədarükçüləri, satış, ticarət, müxtəlif səviyyəli vasitəçi təşkilatlar, informasiya-ticarət xidməti və rabitə müəssisələri logistik sistemin elementləri kimi çıxış edə bilərlər. Logistikanın digər konsepsiyası təchizat zənciridir. Logistika sistemindəki çoxlu sayda əlaqə logistika zəncirini təmsil edir. Logistika zəncirindəki əlaqələr müəyyən bir logistika funksiyaları və ya xərclərini təhlil etmək, layihələndirmək vəzifəsi ilə material, məlumat, pul vəsaitlərinin hərəkəti ilə xətti olaraq sıralanır. Logistikada növbəti konsepsiya logistika şəbəkəsidir. Logistika şəbəkəsi logistik sistemin həddləri daxilində maddi və ya əlaqəli məlumatlar, həmçinin pul vəsaitlərinin hərəkəti ilə bir-birinə bağlı olan logistika sistemindəki çoxlu sayda əlaqələrdir. Logistik şəbəkə sistemin hədəf funksiyasını həyata keçirən daha yüksək logistik idarəetmənin olması ilə xarakterizə olunur və logistika sistemindən fərqli olaraq daha dar bir anlayışdır. Ümumi məsrəflər anlayışı adətən logistikada başqa bir konsepsiya ilə, yəni logistika kanalı ilə əlaqələndirilir. Logistik kanalı, müəyyən bir məhsul növünün istehsalı üçün lazım olan material ehtiyatlarının təchizatçısından birbaşa istehlakçılara material axını aparan logistika zəncirlərinin və ya onların iştirakçılarının tam həcmi özündə cəmləşdirən sifarişli əlaqələr toplusudur. Logistik kanalı anlayışı hər bir logistik əməliyyatın müəyyən çərçivəsində xarici, istehsaldaxili və makrologistika qruplarını əhatələndirir. Buna görə də, ümumi logistika məsrəfləri konsepsiyası prinsipial əhəmiyyət kəsb edir.

Logistikanın inkişaf amilləri və tendensiyaları

Sənayeləşmiş ölkələrdə logistikanın inkişafı problemlərinə maraq iqtisadi xarakter daşıyır. Logistikanın inkişafı prosesin keyfiyyət xüsusiyyətlərinə artan tələblər və satıcı bazarından alıcılar bazarına keçid amilləri ilə əvvəlcədən müəyyən edilmişdir. Bu keçid paylama sistemləri və istehsal strategiyalarında əhəmiyyətli dəyişikliklərlə müşayiət olundu. Əgər əvvəllər satış sistemi istehsala uyğunlaşdırılırdısa, bazarın həddindən artıq doyması şəraitində istehsal proqramları bazar tələbinin həcmələrindən və bölgülərindən asılı olaraq formalaşır. Güclü rəqabət mühitində müştərilərin maraqlarına uyğunlaşma istehsalçılardan bu müraciətlərə cavab verməyi tələb edir ki, bu da xidmət keyfiyyətinin yaxşılaşmasına, sifarişin icra müddətinin minimuma endirilməsinə və razılaşdırılmış çatdırılma qrafikinə ciddi riayət olunmasına gətirib çıxarır. Müəssisənin uğurlu fəaliyyəti üçün məhsulun qiyməti və keyfiyyəti ilə birlikdə zaman amilləri də həlledici rol oynayır. Paylama sahəsinin keyfiyyətinə paralel məhsulun həyata keçirilməsi probleminin mürəkkəbliyini də qeyd etmək lazımdır. İstehsal firmalarının onların resurs və material tədarükçülərinə qarşı oxşar reaksiya yarandı, nəticədə müxtəlif bazar nümayəndələri arasında tədarük və marketing sahəsində mövcud təşkilat modellərinin dəyişdirilməsini tələb edən mürəkkəb münasibətlər sistemi formalaşdı. Ənənəvi konveyerlərin robotlarla əvəzlənməsi insan əməyinə xeyli qənaət etməyə səbəb olmuşdur. Məhsulların kiçik partiyalarının istehsalı çevik istehsal sistemlərinin yaradılmasını qənaətcil etmişdir. Beləcə iri müəssisələrin minimum xərclə öz fəaliyyətlərini kütləvi istehsaldan kiçik istehsala çevirmək imkanı yarandı. Həmçinin kiçik firmalar çeviklik və rəqabət qabiliyyətini artırma bilmişlər. Material ehtiyatları ilə təminat və hazır məhsulların satışının təşkili sistemində “kiçik partiyalar” prinsipi üzrə iş müvafiq dəyişikliklərə səbəb oldu. Kiçik partiyalarda malların daha sət müddətlərdə daşınmasına ehtiyac olsa da müəssisələrdə böyük anbar tutumlarına ehtiyac yox idi. Eyni zamanda, daşıma xərcləri anbar yerlərinin azaldılmasından əldə olunan vəsait hesabına ödənilirdi.

Logistikanın inkişafını bilavasitə müəyyən etdiyi yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı iqtisadi problemləri həll etmək üçün sistemlər və mübadilələr nəzəriyyəsiindən istifadə etmək, əmtəə dövriyyəsi və firmaların biznes təcrübələri sahəsində ən son nəsil fərdi kompüterlərin tətbiqi və

istifadəsi, habelə elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi, öz aralarında intensiv rabitəni həyata keçirən ölkələrdə texniki rabitə vasitələrinin, daşınan ehtiyatların və daşıma vasitələrinin standartlaşdırılması, həmçinin müxtəlif idxal və ixrac məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılması amillərini də qeyd etmək məqsədəuyğundur.

Logistikanın inkişafının aşağı mərhələsindən daha yüksəklərə qalxma, bir qayda olaraq, tədricən və ya əlverişli şərait yarandıqda mümkündür. Belə şərtlər müəssisələrin birləşməsi, idarəetmə rejiminin dəyişdirilməsi, siyasi təşəbbüslər hesab oluna bilər. Logistik inkişaf səviyyələrinin təhlili göstərdi ki, logistikanın idarə edilməsində əsasən çoxyönlü yanaşmadan istifadə edən şirkətlər öz fəaliyyətini təkmilləşdirirlər. Son illərdə inkişaf etmiş iqtisadiyyatlarda logistikanın inkişafı hazır materialın paylanmasına nəzarət funksiyasının istehsal müəssisələrindən ixtisaslaşmış firmalara ötürülməsi ilə xarakterizə olunur.

Nəticədə, müqavilə üzrə topdansatış ticarəti ilə məşğul olan, məhsulların paylanması, daşınması, saxlanması, inventarların idarə edilməsi, müştərilərə xidmət və logistika informasiya sistemlərinin yaradılması ilə birlikdə şirkətin bütün funksiyalarını və ya bir hissəsini yerinə yetirən, üçüncü tərəfin şirkət şəklində cəlb edilməsini nəzərdə tutan logistika növü formalaşdı.

Nəticə

Logistika dərin tarixi köklərə malik olsa da nisbətən gənc elmdir. Xüsusilə İkinci Dünya müharibəsi illərində ordunu silah, yanacaq-sürtkü materialları və ərzaqla vaxtında təmin etmək üçün strateji problemlərin həlli və müdafiə sənayesi, logistika və təchizat bazaları və nəqliyyat arasında aydın qarşılıqlı əlaqə üçün istifadə edildiyi zaman sürətli inkişaf etdi. Tədricən maddi-texniki təchizat anlayışları və üsulları əvvəlcə dövriyyə sferasında, sonra isə istehsalatda maddi axınların hərəkətinin rəşional idarə edilməsinə dair yeni elmi istiqamət kimi hərbi sahədən mülki sahəyə keçirilməyə başlandı. XX əsrin sonunda logistika satınalma və ya təchizat logistikasını, istehsal proseslərinin logistikasını, satış logistikasını, nəqliyyat logistikasını, informasiya logistikasını və bir sıra digər sahələri əhatə edən bir intizam elmi kimi çıxış edir.

Əgər logistikanın öyrəndiyi problemlərin miqyasını məcmu şəkildə nəzərdən keçirəək, maddi və müvafiq məlumat axınlarının idarə edilməsi məsələləri onlar üçün ümumi olacaqdır. Yerli və xarici ədəbiyyatda logistika anlayışının geniş şərhinə rast gəlmək olar ki, burada logistika mövzusu maddi axınla məhdudlaşmır. Bu gün logistikaya iqtisadi sistemlərdə baş verən insan, enerji, informasiya və digər axınların idarə edilməsi daxildir. Bank logistikası, informasiya logistikası və bir sıra başqa terminlərin meydana çıxması üçün əlverişli şərait yaranmışdır. Logistik terminləri razılaşdırılmış hərəkətlər ardıcılığının dəqiq planlaşdırılması ilə bağlı vəziyyətlərdə istifadə olunmağa başlayır.

80-90-cı illərdə və xüsusən indi müşahidə olunan logistikanın əhatə dairəsinin genişlənməsi, ilk növbədə, material axınının idarə edilməsi metodlarının inkişafı ilə izah olunur. Təbii ki, eyni zamanda, logistika ideyası və metodu maddi axınların idarə edilməsindən kənara çıxmağa və daha geniş şəkildə tətbiq olunmağa başlayır. Bununla belə, logistikanın əsas potensialı material axınının idarə edilməsinin rasionallaşdırılmasındadır.

Resursların idarə edilməsində logistik yanaşmanın yeniliyi iqtisadi fəaliyyətin prioritetlərinin dəyişdirilməsidir. Əsas rol məhsul deyil, axın (material, informasiya) şəklində proses oynayır. Axın proseslərinin idarə edilməsi, onların transformasiyası və inteqrasiyası həm yaradıcılıq, həm də yekun nəticələrin səmərəliliyi baxımından ənənəvi olanları üstələyən yeni idarəetmə formasıdır. İqtisadiyyatda axın proseslərinin optimallaşdırılması yalnız iqtisadi fəaliyyətin qiymətləndirilməsi üçün kəmiyyət meyarlarından keyfiyyət meyarlarına yenidən istiqamətlənmə sayəsində mümkün olmuşdur.

Elmi istiqamət kimi logistika öz tətbiqi sərhədlərini genişləndirməyə davam edir. Bu gün o, riyaziyyat, kibernetika, statistika və müəyyən iqtisadi elmlərlə sıx bağlı olan xüsusi bir intizam halına gəldi.

Logistikanın nəzəri müddəaları və konkret tövsiyələri bir çox ölkələrin firma və şirkətlərinin praktikasına fəal şəkildə daxil edilir. Tətbiqi sferada əks əlaqə istehsal və tədavül sahələrində xərclərin və vaxtın azaldılması kimi həssas iqtisadi effektlə özünü göstərir.

Logistika axın proseslərini idarə etmək üçün elmi əsas kimi təkəcə sənaye, ticarət və nəqliyyatda deyil. O, həmçinin xidmət sektorunda, bank, sığorta, satış sonrası xidmət, kommunal xidmətlər, turizm və digər fəaliyyət sahələrində istifadə olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. T.V. Alesinskaya. "Logistikanın əsasları", Taqanroq, 2005.
2. A.A. Poluxin. Müəssisənin logistik fəaliyyətinin səmərəliliyini artıran amillər // Logistika və təchizat zəncirinin idarə edilməsi. ECONOMINFO. 2018. V.15. № 3.
3. Fraselli, Edvard. Anbar logistikasının dünya standartları – M Alpina Publisher, 2017.
4. A.M. Petrov. Nəqliyyat logistikası: yük daşımalarının təşkili. Dərs vəsaiti, infra-M, Forum, 2017.
5. O.B. Məlikov. Təchizat zəncirlərində anbar və nəqliyyat logistikası. - Piter, 2018.

Мурад Ильхам оглы Гасымзаде
Азербайджанский Университет Кооперации
докторант кафедры «Коммерция»
электронная почта: murad.gasimzade777@gmail.com

История, этапы развития и функции логистической системы

Резюме

Логистика рассматривается как наука о планировании, организации, управлении и регулировании движения материальных и информационных потоков от первоисточника к конечному потребителю в пространстве и времени.

Цель исследования - определить сущность и роль логистической системы в современных условиях глобализации, классификацию направлений развития, существующие функции экономики на макро- и микроуровнях.

Методология исследования - В исследовании использовались методы анализа, наблюдения и логического обобщения, широко применяемые при анализе современных рыночных предположений.

Значимость применения исследования - полученные результаты могут определить начало нового этапа развития логистической системы в современных экономических условиях, а также использование различных функций и методов.

Результаты исследования - выявлены направления развития логистической системы, проанализированы сущность и системная структура как экономического понятия и охарактеризованы широко используемые функции.

Оригинальность и научная новизна исследования - определены терминологические особенности логистической системы в современной экономической микро- и макросреде, классифицированы этапы развития и дифференцирована сущность функций.

Ключевые слова: *макрологистика, логистическая сеть, логистика, производственная цепочка, резервы и финансовые ресурсы.*

Murad Ilham oglu Gasimzade
Azerbaijan Cooperation University
doctoral student of the "Commerce" department
e-mail: murad.gasimzade777@gmail.com

History, stages of development and functions of the logistics system

Summary

Logistics is considered as a science of planning, organizing, managing and regulating the movement of material and information flows from the primary source to the final consumer in space and time.

The purpose of the study is to determine the nature and role of the logistics system in the modern environment of globalization, the classification of development directions, the existing functions of the economy at the macro and micro levels.

Research methodology - the research used the methods of analysis, observation and logical generalization widely used in the analysis of modern market conjecture.

Significance of the application of the research - the results obtained can determine the beginning of a new stage of development of the logistics system in the modern economic environment, as well as the use of different functions and methods.

The results of the study - the directions of development of the logistics system were identified, the essence and systematic structure as an economic concept were analyzed and the widely used functions were characterized.

Originality and scientific novelty of the research - the terminological features of the logistics system in the modern economic micro and macro environment are defined, the stages of development are classified and the essence of the functions is differentiated.

Key words: *macrologistics, logistics network, logistics, production chain, reserves and financial resources.*